

ДЕЦА НЕМАЧКЕ НАЦИОНАЛНОСТИ У ДЕЧИЈИМ ДОМОВИМА У СРБИЈИ У ПЕРИОДУ ОД 1944. ДО 1950. ГОДИНЕ

112

Апстракт: Крајем Другог светског рата један број југословенских држављана немачке националности био је евакуисан у Немачку, а мушкарци и радно способне жене, почетком 1945, били су депортовани у Совјетски Савез на принудни рад. Они који су остали (стари, немоћни, болесни, мајке са децом до две године и деца до 14 година) били су смештени у неколико већих логора у Војводини. Средином 1946. више од 1000 здраве деце повучено је из логора Книћанин и смештено у посебне објекте, али се већ на почетку школске године поставило питање њиховог школовања и укључивања у пионирске организације. Посебан проблем у њиховом одгајању представљао је језик, па су у циљу асимилације деце у нову средину она била распоређена по децијим домовима у Војводини, а затим и по читавој Југославији.

Циљ овог рада је да укаже на важност социјалне заштите деце, као и на потребу перманентног васпитања и образовања као процеса који представља основ укључивања појединца у друштвену заједницу.

Кључне речи: дециј домови, Подунавске Швабе, васпитање и образовање, Србија

УВОД

Подунавске Швабе или фолксдојчери населили су територију данашње Војводине још у 18. веку када су са тих простора били протерани Турци. Током два и по века вредно су радили и живели са својим сународницима све до почетка Другог светског рата када је почело њихово приступање немачкој војсци и дивизији „Принц Еуген“. Свесне краја рата, почетком октобра 1944; немачке снаге су евакуисале своје становништво из Мађарске, Пољске, Румуније и Чехословачке, као и из Бачке, али у Банату је остала већина становништва и то углавном жене, деца и старци.

За оне који су остали у земљи, октобра 1944. године формиран су, за мушкарце од 16 до 60 година, радни логори, а за старије мушкарце, жене и децу логори у којима је требало да сачекају транспорт за Немачку. Већ крајем исте године и почетком 1945. радно способне жене од 17 до 30 година и један број мушкараца послати су на принудни рад у СССР где су радили на обнови разрушене земље,

¹ музејски саветник, ngomusketar@hotmail.com

у фабрикама и рудницама.² На принудном раду због тешких услова живота, глади, ниске температуре, исцрпљености и болести многи су помрли.

И стање у логорима у Војводини било је изузетно тешко. Владали су глад, болест и хладноћа, као и исцрпљеност од тешког рада.³ Првих месеци је било најтеже, а касније су логори чувани само ноћу што је, нарочито онима који су се налазили уз границу, омогућавало бекство.⁴ Према неким прорачунима у овим логорима било је и 24.403 деце која су живела у посебним кућама и која су временом била размештена по дечјим домовима прво у Војводини, а касније и широм Југославије.⁵ Логори су расформирани у пролеће 1948. године.

У овој трагедији најтежа је била судбина деце. Она су била смештена у посебне сељачке куће у којима није било ни најосновнијих хигијенских услова за живот, па је велики број њих, због глади и болести, страдао. Дошавши у нову средину, деца немачке националности морала су прво да савладају језик, а затим и да се суоче са чињеницом да су њихови родитељи припадали народу који је током Другог светског рата изазвао велике страхоте. Требало је од њих, као и од друге деце, створити Титове пионире, храбре борце за ослободилачку револуцију, узорне чланове ослобођене радничке класе и поборнике боље будућности.⁶

*

Архивска грађа која се односи на рад дечјих домова у назначеном периоду углавном је смештена у Архиву Југославије у Београду у фонду под називом *Комитет за социјално старање Владе ФНРЈ 1946-1951. година*. Хронолошки распон грађе поклапа се са временским трајањем ствараоца фонда, а обим је 12 дужних мета-ра, односно 82 фасцикле и 12 књига. Поред тога, у покрајинским архивима налазе се и документа релевантна за ову тему, као и у појединим музејима у којима има изванредан број фотографија које сведоче о стању деце и домова у којима су боравила. И неки еминентни историчари бавили су се овом темом. Свакако, међу њима су Зоран Јањетовић који је у чланку под називом *Немице у логорима за фолксдојчере у Војводини 1944-1948*, (1998) указао на тежак положај логорисаних жена и деце као и Сања Петровић Тодосијевић, која је у чланку *На путу репатријације деце припадника немачке националне мањине у Југославији после Другог светског рата*

² Зоран Јањетовић, *Немице у логорима за фолксдојчере у Војводини 1944-1948*, Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века, Београд, 1998, 497.

³ Жене су биле у нешто бољој позицији пошто су радиле на пољима, по кућама партизана, биле куварице и васпитачице, па су на тај начин себи обезбеђивале нешто више хране, као и боље услове живота. Зоран Јањетовић, *н. д.*, 503.

⁴ Илегално напуштање логора подразумевало је физичку спремност, близину границе и одређену суму новца којом су чувари потплаћивани.

⁵ Зоран Јањетовић, *н. д.*, 500. На дан 30. априла 1946. у логору Книћани било 18.000 логораша од којих 8.288. деце испод 14 година. *Геноцид над немачком мањином у Југославији 1944-1948*, Београд, 2004, 171.

⁶ Мирослав Каранфиловић, Данијела Симић, *Дечји домови округа Лесковачког 1945-1948*, Лесковац, 2015, 82.

1948-1956. (2012) приказала судбину дечака и девојчица немачке националности, као и деловање југословенске политике у области социјалне заштите.⁷

На основу анализе сачуване архивске грађе, као на основу чланка објављених на ову тему, закључујемо да је за дечје домове и децу у њима, после Другог светског рата, било задужено Повереништво за социјалну политику НКОЈ, а од 1951. делокруг рада био је предат Савету за народно здравље и социјалну политику. На основу одлуке Савета за народно здравље и социјалну политику свака република је била дужна да издржава дечје домове за смештај деце погинулих бораца и жртава фашистичког терора.⁸ Почетком 1947. године, када је нова власт учврстила своје позиције, донета је одлука да о незбринutoј деци воде рачуна три министарства – Министарство просвете, које је било одговорно за правилно организовање и извођење васпитне и опште просветне службе; Министарство за заштиту народног здравља, које је било одговорно за правило организовање и извођење здравствене заштите; Министарство социјалног старања, које је било одговорно за правилно организовање и извођење социјално-заштитне службе. Октобра 1948. Министарство социјалне политике, које је у највећој мери било одговорно за рад дечјих домова, надлежност је у потпуности предало Министарству просвете.⁹

За снабдевање домова били су задужени Окружни народни одбори, а предлог за пријем штићеника давао је НО или сам родитељ који није био способан за привређивање.¹⁰

Што се тиче законских аката која су се односила на рад дечјих домова у послератном периоду она су била доношена у складу са променама у друштву. Тако је јула 1945. донето *Упутство о организацији дечјих домова у НРС* у коме су били назначени нормативи који су се односили на запослене као и на организацију простора за становање.¹¹ У њему је било наглашено да се у домове смештају деца жртава фашистичког терора, деца без једног или оба родитеља или родитеља и ближих сродника са инвалидитетом. Поред ове групе деце, после 1945. године у овим домовима била су смештена и деца немачке националности. Представници социјалне и просветне политике Србије и Југославије сматрали су да и деца фолксдојчера треба да буду васпитавана и образована на истим принципима као и други њихови сународници. Заједно са својим вршњацима похађали су школе, учили песмице и били васпитавани у социјалистичком духу.

У организационом погледу, на основу *Упутства*, дом је требало да има

⁷ Публикације релевантне за ову тему су и: Сања Петровић Тодосијевић, *Збрињавање деце немачке националности без родитељског старања у ФНРЈ 1946-1950*, Србија (Југославија) Покрети идеологија пракса, Београд, 2006; Зоран Јањетовић, *Логорисање војвођанских Немаца од новембра 1944 до јуна 1945 године*, Токови историје, 1-2, Београд, 1977.

⁸ Архив Југославије (АЈ), 33-16-10 (Фонд Комитет за социјално старање владе ФНРЈ), Допис Комитета за социјално старање у вези функционисања дечјих домова, 29. март 1946.

⁹ АЈ, 33-16-33, Одлука владе НР Србије од 15. октобра 1948.

¹⁰ АЈ, 33-16-33, Допис Министарства социјалне политике Србије упућен Окружним народним одборима у вези са снабдевањем домова, 24. фебруар 1946.

¹¹ *Упутство о организацији дечјих домова у НРС*, Службени гласник НР Србије, бр. 20, 14. 7. 1945.

управника, васпитаче, економа, куvara, здравствене раднике или неговатељице, помоћне раднике и други персонал. У оквиру дома, где су мушка и женска деца била одвојена, требало је да постоје спаваонице, трпезарија, кухиња, просторије за запослене, амбуланта, изолациона соба и друге потребне просторије. У овом периоду Министарство социјалне политике је, путем кредита из савезног буџета, финансирало рад домова.

Почетком 1946. функција дечјих домова била је измењена. Првих послератних година највећа пажња поклањала се основном збрињавању деце – смештају, исхрани и хигијени, а када су ти проблеми бар делимично били решени домови су добили васпитно-образовну функцију. Циљ је био да штићенике припреме за самостални живот, да кроз домско и школско васпитање и образовање створе добре патриоте и културне људе. У извештају Министарства социјалне политике НРС, од 5. априла 1946, било је наведено: *Наша дужност је не само да збринемо децу, већ и да их припремимо за самосталан живот, како би сутрадан имали способне људе који ће примити на себе одговорне дужности у државном апарату и изградњи земље. Што се тиче васпитања деце нас треба да интересује осим домског васпитања и школског васпитања деце. [...] Ми хоћемо и физички здраву децу, ми хоћемо добре пацриоте, хоћемо културне људе.*¹²

Рад дечјих домова, од јануара 1948, био је организован на основу *Уредбе о дечјим домовима* у којој је било наведено да су то васпитне установе које омогућавају правилан физички и духовни развој деце: *Дечији домови су државне васпитне установе за децу без родитеља, која обезбеђују деци живот и здравље, правилну исхрану и негу и која осигуравају правилан физички и духовни развој деце, васпитање и школовање, које развијају код деце љубав према отаџбини, смисао за организованост, дисциплину и дружељубље и остварују потребне услове да се деца у дому осећају као код своје куће.*¹³

Исте године, децембра месеца, донето је *Опште упутство о примању и издржавању деце збринуте у установама за заштиту деце и омладине* у коме је било наглашено да се у поменутој установи примају деца без родитеља, као и она која имају родитеље који нису у стању да им обезбеде социјално-економске, здравствене и васпитне услове живота.¹⁴

Очигледно да је држава била спремна да се ангажује око збрињавања деце која су због ратних услова остала без родитељског старања или су из других разлога била одвојена од родитеља, што је био случај са децом немачке националности. На првом месту деца су требала да добију стан и храну, затим најосновнију одећу и обућу, као и *одрасле чуваре који су били способни да децу очувају од грубих несретних случајева и злочиначких напада.*¹⁵

¹² Мирослав Каранфиловић, Данијела Симић, н. д., 7.

¹³ АЈ, 33-16-33, *Уредба о дечјим домовима*, 5. јануар 1948.

¹⁴ АЈ, 313-4-8, *Општа упутства о примању и издржавању деце збринуте у установама за заштиту деце и омладине*, 31. децембар 1948.

¹⁵ Сања Петровић Тодосијевић, *На путу репатријације деце припадника немачке националне мањине у Југославији после Другог светског рата 1948-1956*, Београд, 2012, 201.

РАД МИНИСТАРСТВА СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ

Средином 1946. Министарство социјалне политике започело је акцију евакуисања деце без родитеља немачке националности која су се налазила у логорима у неколико места у Војводини. У једном од извештаја о стању у дејим логорима у Војводини било је наведено да се 1135 деце до 12 година налази у тешком стању, да им нису обезбеђени најосновнији животни услови, да немају негу и бригу, да су неухрањени и да многи од њих болују од шуге, туберкулозе, стоматитиса и других болести. Зато је било потребно да се деца, чији су родитељи умрли или били ван Југославије, заштите и сместе у одговарајуће домове.¹⁶

116

На првом месту Министарство се сусрело са проблемом у вези са простором за смештај те деце пошто је у свим већим објектима, као што су била сиротишта, интернати или хотели, била смештена војска. Поред тога било је потребно да се обезбеди и опрема за спаваонице, односно кревети, душеци и постељина, затим опрема за кујну и трпезарију, као и одећа, обућа и веш за будуће штићенике. Маја 1946, после лекарског прегледа, закључено је да се у логорима налази 1112 деце (предшколског узраста 468 и школског 644), па су у сврху њиховог смештаја надлежне власти обишле објекте у Бајши, Сенти, Старој Кањижи, Конаку, Старом Лецу, Влајковцу, Сомбору, Апатину и Оцацима.¹⁷ Министарство просвете на себе је преузело обавезу организовања педагошког рада.

На основу одлуке Комитета за социјално старање при Влади ФНРЈ од јуна 1946. прво су била евакуисана здрава деца, она која су прошла лекарску контролу и рендгенски снимак (из логора Книћанин) и смештена у новоосновани дом у Бајши. Нешто касније њих 140 отишло је у дом у Влајковац, 100 у Јабуку, 100 у Ново Село и 203 у Краљевићево.¹⁸

У Извештају о посети домова у јужном Банату, кога је Злата Милер, службеница Комитета за социјално старање Владе ФНРЈ поднела Комитету за социјално старање 11. јула исте године, било је наведено да су се деца брзо опоравила, али да свим домовима недостају стручна педагошка служба са знањем немачког језика, лекарска нега, као и спискови примљене деце. Исто тако, било је наведено да су домови релативно опремљени, да је организована прехрана деце, али да су остала неразјашњена питања у вези са примањем деце немачке националности у пионирске организације, као и питање да ли ће деца наставити школовање у српским или немачким школама. Педагошки рад је био онемогућен јер приучени васпитачи нису знали немачки језик, па друштвени рад, што је подразумевало организовање приредби, није био могућ.¹⁹

¹⁶ Логори који се помињу били су у Крушевљу, Книћанину, Гакову, Бачком Јарку и Молину. АЈ, 33-17-2689, Одлука Министарства социјалне политике о збрињавању деце у домове, 21. мај 1946.

¹⁷ АЈ, 33-17-34, Извештај о бројном и здравственом стању деце немачке националности у логорима у Гакову, Книћанину, Сремској Митровици и Молину, Београд, 25. мај 1946.

¹⁸ АЈ, 33-17-34, Извештај о распореду деце по домовима, Београд, 30. јун 1946.

¹⁹ АЈ, 33-17-34, Извештај Злате Милер о посети дејим домовима у Банату, Београд, 11. јул 1946.

У истом Извештају било је наведено да су у дому у Краљевићеву деце спавала на креветима и на душецима на поду. Због недовољне хигијене углавном су боловала од очних обољења и нису имала лекарску помоћ. Са децом је радила васпитачица из српског децјег дома, па су за кратко време она научила неколико српских песама и игара. По препоруци Злате Милер било је потребно да се организује економија за радну пољопривредну обуку деце, да се набаве књиге и шах и да се пошаљу две васпитачице са знањем немачког језика. За разлику од дома у Краљевићеву, деца у Јабуци била су смештена у две лепе зграде бившег децјег дома. Приликом прегледа она су била чиста, свако је имао свој пешкир и прала су се на чесми, храна је била добра и сва деца су спавала у креветима.²⁰

Истог месеца Комитет за социјално старање упутио је допис Комитету за школе и науку у коме је било наведено да је потребно да се у домове са децом немачке националности пошаљу васпитачи и учитељи који знају немачки језик. Било је предвиђено да, након извесног времена, та деца започну учење језика народа Југославије и да се крене са усмереним васпитањем које ће од њих створити добре родољубе, антифашисте Југославије и грађане нове државе.²¹

Убрзо се увидело да изолована деца немачке националности не могу лако и сигурно да буду збринута и да је потребно да се већа пажња посвети њиховом васпитању и образовању и укључивању у заједницу. Председник Комитета за социјално старање Кирило Савић упутио је допис Министарству социјалног старања у коме је било наведено да је први корак на збрињавању деце немачке националности учињен њиховим смештајем у домове у Војводини, али да је потребно да се мисли на њихов даљи опстанак у социјалистичком окружењу *јер ће у заједници са нашом децом моћи да постану одани и корисни чланови наше заједнице*.²² Било је предвиђено да се здрава деца, у групи од њих десеторо, разместе по домовима широм Србије, у домове у Милошевцу, Нишкој Бањи, Белом Потоку, Шапцу, Јерменовцима, Пожаревцу, Липовцу и Алексинцу, у којима су била смештена деца српске националности. Нажалост, већи број деце још увек је био у лошем здравственом стању, па је тако од 1162 штићеника, који су били смештени у домовима у Дебелачи, Краљвићу и Јабуци, после лекарског прегледа, само њих 400 могло да пређе у друге домове.²³

Поред домова у Србији, у наредних годину дана, деца су била размештена и по домовима широм Југославије. Новембра месеца стигао је допис да се деца шаљу у Македонију, са напоменом да морају да буду здрава, окупана и уредна и да са собом понесу чашу за воду и храну за три дана. Групу деце, од 10 до 15, пратио је списак са подацима одакле долазе и где су смештена након транспорта. Приликом формирања групе било је потребно да се обрати пажња и на њихов пол и на старост. Следећих месеци деца су слата у Босну и Херцеговину, Хрватску и Словенију. Али, већ крајем 1946. и почетком 1947. појавио се нови проблем који се односио на број

²⁰ Исто

²¹ АЈ, 33-17-34, Извештај о стању деце по домовима, Београд, 13. јул 1946.

²² АЈ, 33-17-34, Допис Комитета за социјално старање Владе ФНРЈ, Београд, 11. септембар 1946.

²³ АЈ, 33-17-34, Извештај о стању деце по логорима, Београд, 17. новембар 1946.

слободних места, као и на своту новца која је била потребна за издржавање приспеле деце за шта је већина домова тражила додатна средства.²⁴

Током 1947. још увек је био релативно велики број деце која су и даље била у логорима, па је Комитет за социјално старање предложио да се, преко Црвеног крста, у те логоре пошаљу одећа, обућа и сапун, да се она ухране и здравствено збрину. На снази је био и предлог да се деца, чије су мајке у логору, сместе у посебне куће. По извештајима Министарства социјалног старања од марта 1947. у логорима је било још 425 деце.²⁵

Године 1948. представници државне власти покушали су да смање број деце немачке националности у домовима у Војводини, па су у том циљу донели одлуку да се деца, која имају једног или оба родитеља, врате њима на старање. Проблем је настао када су родитељи, пуштени из логора, требали да нађу своју децу што је било скоро немогуће с обзиром да спискови нису били комплетни. Поред тога било је и покушаја усвајања деце немачке националности, али је Комитет стао на становиште да се на то обрати посебна пажња и да се мушкарци од 16 и 17 година упишу у школе за ученике у привреди, а не да се дају на усвајање земљорадницима и сељацима.²⁶

Средином исте године Извршни одбор Народне скупштине АП Војводине, Повереништво за социјално старање, упутило је допис Министарству социјалне политике Србије у коме је било назначено да се на територији Војводине налази око 900 деце немачке националности, као и да је у већини дечјих домова главна радна снага немачке националности.²⁷ Убрзо је Комитет за социјално старање донео наредбу да се особље немачке националности отпусти, а да се на њихова места, после краћих течајева, поготово за куварице, поставе припаднице АФЖ-а.²⁸

У извештајима Комисије о стању деце немачке националности у домовима у Србији упућеним Министарству социјалног старања током октобра и новембра 1948. године било је потребно да се одговори на следећа питања:²⁹

1. Број деце у дому
2. Однос руководиоца према деци
3. Међусобни однос деце немачке националности и однос према другој деци
4. Да ли је неко од деце напустио дом
5. Запажање васпитача

²⁴ АЈ, 33-17-34, Допис Комитета за социјално старање Владе ФНРЈ, Београд, 17. новембар 1946.

²⁵ АЈ, 33-17-34, Извештај о стању деце по логорима, Београд, 1. март 1947.

²⁶ АЈ, 33-17-34, Допис Комитета за социјално старање у вези распореда деце немачке националности, 31. август 1948.

²⁷ АЈ, 33-17-34, Допис у вези броја деце немачке националности на територији АП Војводине, као и запослених радника у дечјим домовима који су немачке националности, Београд, 19. мај 1948.

²⁸ АЈ, 33-17-34, Допис Повереништва за социјално старање у вези отпуштања особља немачке националности, Београд, 24. јул 1948.

²⁹ АЈ, 33-17-34, Допис Комитета за социјално старање, Београд, 28. септембар 1948.

Анализирајући приспеле и сачуване извештаје може се закључити да су се сви васпитачи и руководиоци добро опходили према деци немачке националности, односно исто онако као и према свим другим штићеницима. Васпитачи су се бринули о физичком и психичком развоју деце и радили на развоју националне свести. Очекивало се да кроз колективни живот они постану добри чланови југословенске заједнице, марљиви и вредни људи. Оно што је у неким срединама запажено било је питање вере, односно појединци су имали сачуване слике анђела, разних светаца, разгледнице за Божић и Васкрс, али у извештајима је било наведено да деца не испољавају верско понашање вероватно из два разлога – да их је срамота од друге деце и да су васпитачи за њих ауторитет на који би се требало угледати. Гајење верских осећања за децу немачке народности представљало је везу са породицом, али у колективним установама, после Другог светског рата, такво изражавање није наилазило на одобрење.³⁰

У почетку, по доласку у дом, деца су била неповерљива, затварала се у себе, само се међусобно дружила и говорила немачки језик, а као последица живота у логору неретко се јављала и туча. Али касније, они су постајали добри другови, чланови пионирске организације, а неки од њих и руководиоци. *Поједина деца немачке националности била су бирања за руководиоце у пионирској организацији; било је неколико начелника чета и више хигијеничара и десетара.*³¹

Непознавање српског језика била је главна препрека у асимилацији немачке деце. Тако, на пример, у циљу *брисања разлике у сваком погледу* деца предшколског узраста у Уздину учила су српски кроз игру и уз препричавање појединих догађаја из народноослободилачке борбе, о другу Титу и о Црвеноармејцима.³²

У свом раду Сања Петровић Тодосијевић под већ поменутиим називом наводи, позивајући се на свој чланак *Збрињавање деце немачке народности без родитељског старања*, да су се управници и васпитачи у домовима борили за сваког појединца немачке народности и да је тај процес *болан и конфузан процес однарођивања*.³³ Поред тога она наводи и мишљење Зорана Јањетовића који тврди да су деца немачке народности у домовима била изложена денационализацији и да су родитељи, касније, имали проблема у комуникацији са децом која су заборавила свој матерњи језик.

У Извештају из дома у Руднику било је наведено да се немачка деца друже са српском децом која их пуштају да буду вође јер увиђају њихову способност. Исто тако, васпитачи су приметили да се деца немачке националности у много чему идентификују са српском па и сама постају лошији ђаци.³⁴ У међусобном дружењу посебно су имала успех она деца која су била на летовању у Србији, али сигурно да су и дискусије на састанцима пионирских организација о томе да се човек цени према раду, а не према националности, имали утицај на међусобне односе штићеника.

Запажања васпитача углавном су била иста. Деца немачке националности,

³⁰ Сања Петровић Тодосијевић, *н. д.*, 206.

³¹ АЈ, 33-17-34, Извештај Дечјег опоравилишта из Беле Цркве, септембар 1948.

³² АЈ, 33-17-34, Извештај Дечјег дома из Уздина, 24. новембар 1948.

³³ Сања Петровић Тодосијевић, *н. д.*, 203.

³⁴ АЈ, 33-17-34, Извештај Дечјег дома Рудник о понашању деце немачке националности која су смештена по српским домовима, 16. октобар 1948.

после више од годину дана боравка у дому, добро су се асимиловала, лако су се подвргавала домској дисциплини, углавном су савладала српски и међусобно више нису комуницирала на матерњем језику. Била су дисциплинована и уредна, узор у културном понашању, имала су развијене хигијенске навике, били су добри ђаци, пажљиви на часу и марљиви. Већина од њих је лепо певала, а имали су смисла за мануелни рад и цртање. Оно што су неки васпитачи запазили код те деце били су грамзивост и себичност. У Извештају је посебно било наглашено да су деца предшколског узраста, која су похађала забавиште, била су весела и спремна за игру и певање.³⁵

Они малишани који су имали живе родитеље у Немачкој или Аустрији дописивала су са њима и показујући фотографије родитеља често су била тужна и потиштена. Било је и таквих случајева да је дописивање деце са најближима оцењено као негативно, односно да им је сметало да се уклопе у нову средину, па је контакт био сведен на минимум. У циљу одржавања комуникације са родитељима ван земље један штићеник из Дома у Панчеву написао је писмо у коме је било назначено да су њихова деца адекватно смештена у домове широм Југославије.³⁶

Што се тиче броја деце немачке националности која су била смештена у домове за незбринуту децу у Србији, према сачуваним извештајима из 1948, њих је било 575. Сигурно да је број деце био већи, али пошто се претпоставља да нису сви спискови сачувани, као ни да сви дечји домови нису послали извештаје, овај број деце представља репрезентативни узорак на основу кога може да се донесе закључак о стању у нашим домовима.

Поред извештаја сачувани су и поједини спискови са именима деце немачке националности која су се средином 1948. налазила у дечјим домовима у Србији.³⁷ Из наведених спискова закључујемо да су та деца, у мањим групама била сврставана по полу и годишту, док су веће групе биле мешовите међу којима су се, у неким случајевима, налазиле сестре и браћа. Најстарије дете било је рођено 1931, а најмлађе 1944; највише је било ученика основне школе од 7 до 11 година, у чијој је скупини нешто више било дечака него девојчица. У већини спискова била су наведена и имена родитеља, ако су била позната, као и податак да ли су родитељи живи и где се налазе. У Врднику је било дечје опоравилиште за оне који су боловали од трахеитиса, у Уздину су била збринута деца у забавишту, а у Дому средњошколске омладине у Београду они који су похађали средње школе.³⁸

³⁵ Исто

³⁶ АЈ, 33-17-34, Извештај Дечјег дома из Панчева, 18. октобар 1948.

³⁷ АЈ, 33-17-34, Спискови са именима деце немачке националности, јун 1948.

³⁸ Поред тога, претпоставља се да су деца немачке националности у послератном периоду била распоређена и по другим средњошколским домовима или интернатима. При Учитељској школи у Пожаревцу, која је основана јула 1947, радио је и средњошколски интернат који је од 1949. претворен у Интернат Учитељске школе. Претпоставља се да су у Интернату, поред сиромашних ученика, били смештени и ученици без родитељског старања међу којима је било и деце немачке националности. Слободанка Цветковић (приређивач), *Учитељска школа Вељко Дугошевић, Летпис школе 1947-1974*, Пожаревац, 2017, 7. По препоруци просветних власти у Интернат при Гимназији у Великом Градишту, који је од септембра 1945. носио назив Управа средњошколског интерната

Распоред немачке деце у деčјим домовима у Србији 1948. године

Место	Деца	Место	Деца
		Ковачица	20
Старчево	18	Влајковац	31
Темерин	29	Милошево	59
Волошиново	20	Бачко Петрово Село	8
Рудник	6	Петровац на Млави	2
Рача	12	Уздин	54
Јерменовци	10	Ковин	35
Футог	11	Бача Паланка	20
Бели Поток	15	Тител	14
Привина Глава	23	Јабука	15
Неготин	8	Вршац	46
Мол	16	Баваниште	2
Кањижа	26	Прћиловци	13
Србобран	4	Стари Лец	8
Уљма	23	Врњачка Бања	3
Крушедол	16	Брус	9
Сомбор	13	Жабари	20
Пирот	1	Суботица	7
Београд	2	Алексинац	1
Врдник	3	Бечеј	1
Укупно			575

Велико Градиште, примана су деца чији су родитељи погинули у току рата, деца без родитеља, деца сиромашних сељачких и радничких породица, као и деца чиновника која су се школовала у гимназији, а у местима боравка нису имали школу. Вероватно је и међу том децом било ученика немачке националности. У овај Интернат, који је престао са радом јуна 1949, био је усељен Дечји дом из Сопота. Јасмина Живковић, Слободанка Цветковић, Весна Новковић, Зоран Ташић, *Великоградиштанска гимназија 1879-2019*, Велико Градиште, 2019, 167.

С обзиром да су неки родитељи деце немачке националности били још увек у радним логорима у Србији или у иностранству, током 1948. мали број деце био је враћен својим породицама. Децу су углавном прихватале баке и деке, али и други рођаци.³⁹

Због великог броја незбринуте деце и недостатка простора у домовима крајем 1948. и почетком 1949. настављен је процес удомљавања деце немачке националности.⁴⁰ У том циљу Комитет за социјално старање упутило је допис Министарству социјалног старања, 17. децембра 1948, у коме је било наведено да се деца предају мајци или оцу, односно само оним родитељима који поседују доказ о томе, а рођацима ако су држављани ФНРЈ и испуњавају услове наведене у Закону о старатељству и усвојењу.⁴¹ Родитељи који су били пуштени из логора су, да би добили дете на издржавање, морали да буду слободни грађани са сталним запослењем, а они који су имали ограничено кретање нису били у могућности да поврате своје потомство. Већи број сачуваних молби за повраћај деце било је поднет од стране рођака, углавном од стране бака и дека. У случају да нису поседовали потребна документа следио је негативни одговор са образложењем да је у интересу детета да остане у дому у коме има обезбеђено издржавање, негу, школовање и правилно васпитање.

У циљу регулисања повраћаја деце Комитет за социјално старање при влади ФНРЈ упутио је допис 6. маја 1949. свим општинским комитетима у коме су били назначени услови под којима су деца могла да се врате својим родитељима или да се усвоје. Била је наглашено да приликом овог процеса морају да се задовоље интереси и детета и државе.⁴²

У наведеном допису било је истакнуто неколико категорија:

1. Одбија се у случају да су баба и деда немоћни и стари;
2. Избегава се у случају да тетка, стриц или ујак раде на пољопривредном добру на коме има доста деце немачке националности, а стамбени услови нису најбољи;
3. Они којима је то било доступно требали су да поднесу следећа документа:
 - Документ о сродности;
 - Документ о држављанству;
 - Документ о политичкој исправности;
 - Изјаву да неће да напуштају земљу;

³⁹ АЈ, 33-16-34, Допис Комитета за социјално старање у вези повраћаја деце, 17. децембар 1948.

⁴⁰ Да су у питању били грађани немачке националности види се и по молбама које су често писане латиницом или ћирилицом са лошим познавањем српског језика. АЈ, 33-17-34, Писмо Ане Цетаделе упућено Комитету за социјално старање у вези њене унуке Маргарете, 5. јануар 1949.

⁴¹ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 30, Београд, 11. април 1947.

⁴² АЈ, 33-17-34, Допис Комитета за социјално старање при влади ФНРЈ у вези повраћаја деце, Београд, 6. мај 1949. Документ је потписала помоћница председника Брана Савић, док је председник био Кирило Савић.

- Потврду о запослењу са наведеним примањима;
- Лекарско уверење и
- Изјава детета, ако је старије од 8 година, да пристаје на усвајање.

Поред тога члан старатељског савета требао је провери место на коме ће дете да живи, школу коју ће да похађа и да процени да ли усвојитељ пружа гаранцију да ће дете васпитавати у смислу доброг грађанина ФНРЈ.

Средином 1949, у циљу регулисања процеса повраћаја деце, Повереништво за социјално старање упутило је допис Среским народним одборима на територији Војводине у коме је било назначено да је потребно да се сачине спискови са именима деце немачке националности која се налазе на њиховој територији. У списку је требало да се наведе место где се дете налази, да ли је у дому, код старатеља, односно бабе и деде или је у приватним кућама, код тетке, тече или стрица.⁴³

Поред остале архивске грађе, у Архиву Југославије сачувани су спискови упућени Повереништву за социјално старање, сачињени августа и септембра 1949, са именима деце и другим личним подацима, као и са подацима да ли се дете налази код старатеља или у приватним кућама. Из наведених спискова можемо да закључимо да су родитељи штићеника по професији били земљорадници и занатлије, да су се мајке још увек налазиле у СССР-у (оне које су одведене транспортом 1945), а очеви у Немачкој или Аустрији, а било је и случајева да је место боравка родитеља било непознато. У списковима наилазимо и на податак да су очеви погинули као немачки војници, да је одређен број мајки умрло у логору, а доста велики број деце није знао где су и ко су им родитељи.⁴⁴

У истим списковима било је наведено да су деца католичке или евангелистичке вере, да похађају основну школу, занат или гимназију. У неким од њих наведен је и податак из ког су логора деца дошла, као и то да су деца мајки српског порекла, која нису била у логору, била збринута као сирочићи. Пошто је у списковима наведена година рођења, као и разред и школа коју је дете похађало, можемо да закључимо да су нека деца од 12 година похађала други разред основне школе или да су са 15 година ишла у први разред гимназије.⁴⁵ Претпостављамо да време проведено у немачким школама није узето у обзир и да се почетак школовања у српским школама поклапало са доласком у дом. У неким домовима налазили су се браћа и сестре, али по молбама за повраћај деце увиђа се да су у већини случајева они били раздвајани у више градова или села, па чак и у више република.

⁴³ Дом у Бачкој Паланци покренуо је поступак повраћаја троје деце која су се налазила само код мајки. АЈ, 33-17-34, Извештај Дома у Бачкој Паланци, 11. август 1949.

⁴⁴ АЈ, 33-17-34, Извештаји дечјих домова упућени Комитету за социјално старање током августа и септембра 1949.

⁴⁵ Основна школа је још увек трајала четири године.

*Број и полна структура немачке деце у дејчим домовима и код старатеља
у Војводини, август–септембар 1949. године*

Место	У дому		Код старатеља	
	Девојчице	Дечаци	Девојчице	Дечац
Нови Сад	-	-	-	-
Сомбор	13	-	3	4
Сента	-	-	3	5
Мол	-	-	2	7
Кањижа	-	-	Није наведен пол укупно 14 деце	
Шид	-	-	Није наведен пол укупно 24 деце	
Сремска Митровица	-	-	-	-
Алибунар	-	-	-	-
Бела Црква	28	-	-	-
Падеј	-	-	-	1
Зрењанин	-	46	14	-
Апатин	Није наведен пол укупно 5 деце		26	19
Стара Пазова	-	-	-	-
Одаци	-	-	Није наведен пол укупно 2 деце	
Ковин	32	-	3	3
Мартинац	-	-	2	2
Бачка Паланка	-	19	Није наведен пол укупно 5 деце	
Конак	31	-	7	5
Футог	-	13	-	-
Сириг	-	-	11	9
Руменка	-	-	1	-
Темерин	6	5	-	2
Милошево	-	49	-	-
Суботица	4	-	8	5
Панчево	1	5	5	2
Рудник	-	1	1	6
Уздин	10	30	-	-
Старчево	17	7	-	-
Ковачица	18	-		

Кула	2	5	-	-
Врбас	2	1	8	-
Вршац	47	-	-	-
Жабалъ	1	1	5	9
Рума	-	-	8	6
Врдник	-	12	7	5
Крушедол	-	22	-	-
Бачка Топола	-	-	-	-
Укупно	212	221	114	135
Укупно деце	682			

Из наведеног списка увиђа се да је већи број деце био у домовима него у приватним кућама, као и да је број дечака и девојчица био скоро уједначен.

У сачуваним списковима најстарије дете било је рођено 1932, што значи да је тада имало 17 година, а најмлађе 1944. године. Деца су углавном похађала основну школу, ниже разреде гимназије или су ишла у школу за ученике у привреди. Није био редак случај да дете од десет година похађа први разред основне школе. У неким домовима деца су била сличног узраста као што је био случај у Суботици у којој су били смештени ученици рођени у периоду између 1933. и 1935. или у Уздину деца рођена у периоду од 1941. до 1944. која су време проводила у забавишту. Редак је био случај да су се браћа и сестре налазили у истом дому, а деца која су боловала од микозе послата су у Лазарет у Београду.⁴⁶

Оно по чему се ови спискови разликује од претходник јесте податак (који није увек забележен) који се односи на име логора из ког је и када је дете примљено у дом. Логори који се најчешће помињу су Гаково, Книћанин и Крушевље, а поред њих помињу се и логори Рудолф, Мраморак, Бачки Јарак, Филипово, Молин и Наково. Очигледно је да су били смештени у мањим местима или у селима у Војводини у којима су пре Другог светског рата живели Немци, па су у њиховим кућама или квартовима били затворени и одрасли и деца. Исто тако, из већ поменутих спискова сазнајемо да су се најмлађи селили из једног логора у други, као што је то био случај са групом која из Јарка прешла у логор Книћанин, па затим у Гаково, да би на крају била смештена у дом у Белој Цркви. Деца су у домове долазила током 1947, 1948. и 1949; обично су стизала почетком школске године, тако да је прва забележена група дошла у септембру 1947, а последња истог месеца 1949. године.⁴⁷

Поред остале архивске грађе сачуван је и већи број молби које су родитељи упутили Министарству које је преко Комитета и других организација радило на проналажењу деце која су у том тренутку била смештена у домовима широм Ју-

⁴⁶ АЈ, 33-17-34, Извештај Министарства социјалне политике у вези збрињавање деце без родитељског старања, 29. јануар 1947.

⁴⁷ АЈ, 33-16-34, Спискови деце немачке националности смештених по дечјим домовима у АП Војводина, 3. новембар 1949.

гославије. Последњи допис који је сачуван у овом Фонду, а који се односи на децу немачке националности, била је одлука Комитета за социјално старање, датирана 5. маја 1950, којом је било наложено да децу могу да поврате или усвоје и они који желе да напусте државу.⁴⁸

Исте године био је склопљен споразум између Црвеног крста Југославије и међународног Црвеног крста који се односио на спајање породица чији су неки чланови били у Аустрији или Немачкој, па је тако већи број деце враћен својим мајкама, односно породицама. Процес репатријације није био баш једноставан. Започињао је молбом за репатријацију детета која је била упућена Црвеном крсту Југославије. Молба, коју су подносили родитељи, требало је да садржи име и презиме детета, датум и место рођења, адресу на којој се дете тренутно налази, име и презиме оба родитеља, садашњу адресу родитеља, последњу адресу у Југославији на којој је породица живела и потврду из завичајног места, односно места где су родитељи живели у Југославији до напуштања земље из које се види да су били становници наведеног места, као и потврду да је дете њихово. У случају да су молбу подносили сродници она је морала, поред осталих информација, да садржи и легализовану изјаву о сродству.⁴⁹

126

РЕЗИМЕ

На основу анализе архивске грађе увиђамо да су немачка деца, у периоду 1945-1950, у почетку била смештена у логорима, а нешто касније у дејчим домовима и хранитељским породицама, као и код својих рођака и родитеља. Наиме, октобра 1944. најмлађи су заједно са одраслима били у радним логорима, а маја 1946. извештан број здраве деце био је одвојен од мајки и смештен у засебне објекте. Крајем 1947. ова деца су била размештена по дејчим домовима на територији Војводине, а касније и широм Југославије, а када су, у пролеће 1948, логори били расформирани, она су почела, спорадично, да се враћају својим породицама. Крајем 1949. и почетком 1950. интензивирао се рад на повраћају деце немачке националности њиховим породицама, па је и овај сегмент васпитања и образовања младежи био решен.

Домови у којима су се налазила деца немачке националности били су у обавези да шаљу извештаје у којима су се налазили подаци о понашању те деце као и васпитача. Из сачуваних спискова и извештаја сазнајемо да су се деца лако уклапала у нову средину, да су била дисциплинована и да су временом савладала српски језик, да су похађала основну школу или школу ученика у привреди, као и да су неке мајке умрле у логору, док су да се очеви, после принудног рада, налазили у Немачкој или Аустрији. За опстанак те деце било је важно да савладају српски језик, да буду чланови или руководиоци пионирских организација, да уче и дискутују о Народноослободилачкој борби, партизанима и Титу.

Што се тиче спајања породица оно је почело већ 1948. када су логори били распуштени, али су услови за преузимање деце били доста строги. Под притиском

⁴⁸ АЈ, 33-16-34, Одлука Комитета за социјално старање о повратку деце својим родитељима, 5. мај 1950.

⁴⁹ Сања Петровић Тодосијевић, *н. д.*, 211.

стране јавности, као и у складу са међународним правом и успостављања дипломатских односа ФНРЈ са Западном Немачком и Аустријом, ти услови су после 1950. године постали доста блажи, па и они који су желели да напусте земљу били су у могућности да са собом поведу и своје потомство.

Комитет за социјално старање учинио је много да се велики број деце немачке националности повуче из логора и спасе глади, болести, смрти и да им у дечјим домовима пружи основно васпитање и образовање. Социјалне установе одиграле су велику улогу у њиховом животу дајући им могућност да се кроз педагошки рад и дружење са својим вршњацима укључе у новоформирану друштвену заједницу.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

- Архив Југославије - Фонд Комитет за социјално старање владе ФНРЈ (33)
- Фонд Министарство просвете Владе ФНРЈ (313)

127

Објављени извори

- *Службени лист ФНРЈ*, бр. 30, Београд, 11. април 1947.
- Цветковић, Слободанка (приређивач), *Учитељска школа Вељко Дугошевић, Летпис школе 1947-1974*, Историјски архив Пожаревац, Пожаревац, 2017.

Литература

- *Геноцид над немачком мањином у Југославији 1944-1948*. (приредили Херберт Прокле, Георг Вилдман, Карл Вебер и Ханс Зонлајтнер), Друштво за српско-немачку сарадњу, Београд, 2004.
- Јањетовић, Зоран. *Немице у логорима за фолксдојчере у Војводини 1944-1948*, Зборник Србија у Модернизацијским процесима 19. и 20. века, бр. 2, Институт за новију историју Србије, Београд, 1998, 496-505.
- Јањетовић, Зоран. *Логорисање војвођанских Немаца од новембра 1944 до јуна 1945 године, Токови историје*, 1-2, Београд, 1977, 159-165.
- Јањетовић, Зоран. *Немци у Војводини*, INIS, Београд, 2009.
- Каранфиловић, Мирослав, Симић Данијела. *Дечји домови округа Лесковацког 1945-1948*, Историјски архив Лесковац, Лесковац, 2015.
- Петровић, Тодосијевић, Сања. *На путу репатријације деце припадника немачке националне мањине у Југославији после Другог светског рата 1948-1956*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2012, 190-225.
- Петровић, Тодосијевић, Сања. *Збрињавање деце немачке националности без родитељског старања у ФНРЈ 1946-1950*, Србија (Југославија) Покрети идеологија пракса, Београд, 2006.
- Живковић, Јасмина, Цветковић, Слободанка, Новковић, Весна, Ташић, Зоран. *Великоградштанск гимназија 1879-2019*, Средња школа „Милоје Васић”, Велико Градиште, 2019.

Maja NIKOLOVA, MA

CHILDREN OF GERMAN NATIONALITY IN CHILDREN'S HOMES IN SERBIA IN THE PERIOD FROM 1944 TO 1950

Summary

128

By analysing archival material we can see that German children in the period from 1945 to 1950 were placed in camps at first, and afterwards in children's homes and foster families so as with their cousins and parents. Namely, in October 1944 the youngest children, together with the adults, were in labor camps, and in May 1946 a number of healthy children was separated from their mothers and placed in separate facilities. At the end of 1947 these children were placed in different children's homes at the territory of Vojvodina, and later all across Yugoslavia, and when in spring in 1948 camps were disbanded the children were being returned to their families sporadically. At the end of 1949 and at the beginning of 1950 the return of the children of German nationality to their families has been intensified so this segment of upbringing and education of youth has been resolved.

Children's homes where children of German nationality were placed, were obligated to send reports about the behaviour of the children and their educators. From preserved lists and reports we find out that the children fitted well into the new surroundings, that they were well disciplined and that, with time, they became proficient in Serbian language, that they attended elementary school or trade school, and that some of their mothers died in the camps, while their fathers, after forced labor, were in Germany or Austria. For those children it was important to become proficient in Serbian, to become members or leaders of the pioneer organizations, to learn about and to discuss the National Liberation War, the partisans, and Tito.

Regarding reunification of the families, it has started already in 1948 when the camps were disbanded, but the requirements for retrieving children were strict. Under the pressure of foreign public opinion, and in accordance with international law and after establishment of diplomatic relations of the FPRY with West Germany and Austria, those requirement after 1950 became more flexible so those who wanted to leave the country could bring their children with them.

The Committee for Social Care did a lot in order to withdraw children of German nationality from the camps saving them from hunger, illness and death, and to provide them education in children's homes. Social institutions played an important role in their lives by giving them opportunity, through pedagogical work and socializing with their peers, to be included into the life of a newly established social community.